

ULUSLARARASI HUKUKTA SELF-DETERMİNASYON HAKKI ve TÜRK CUMHURİYETLERİ

M. Akif KÜTÜKÇÜ*

ÖZET

20. Yüzyılda uluslararası hukukun en önemli kavramlarından birisi haline gelen self-determinasyon, dünya toplumunda yeni bir yapılanma ve tanımlama süreci başlatmıştır. Kavram, günümüz dünyasının siyasi haritasının belirleniş ve bundan sonra geçirmesi muhtemel değişikliklere ilişkin olarak sıkça söz konusu olmaktadır. Önceleri siyasi bir ilke olduğu düşünülen self-determinasyon kavramı hem BM 1966 İkiz Sözleşmeleri, hem BM Genel Kurul Kararları hem de uluslararası hukukun diğer aktörlerinin kararlarıyla hukuki bir hak haline dönüşmüştür. İlk ifade edilmeye başlandığı dönemlerde sadece sömürge yönetimi altındaki halklara tanınması öngörülürken Yüzyılın sonlarında Sovyetler Birliğindeki federe cumhuriyetlerin de self-determinasyon hakkından yararlanarak ayrıldıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Self-determinasyon hakkı, kendi kaderini tayin hakkı, Türk Cumhuriyetleri, uluslararası hukuk.

ABSTRACT

Self determination which became a central concept of the public international law in 20th century lead to a new construction and recognition process. This concept is expressed very often in relation to the determination of the current political map of the world and in relation to possible changes of this map. While the concept of self determination was understood as a political principle in the beginning it steadily became a legal right as a consequence of both the effect of Twin Covenants of 1966 and resolutions of the General Assembly of United Nations and the effect of the decisions of other actors of international law. Whereas the right of self determination was thought to be recognised to colonized countries in the beginning, the holders of the right expanded to Federal States of the former Soviet Union at the end of the century.

Keywords: The right of self-determination, The Republics of Turk, International Law

I. GENEL OLARAK

İnsanlık varolduğu günden bu yana, barış ve güven içinde olma arzusuyla yaşamıştır. Ancak ulusların bencil ve buna bağlı olarak da çıkarlarına düşkün oluşu, barış ve güvenliğin sağlanmasında zorluk çıkaran etkenlerden birisi olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılda, insanoğlu, bir taraftan “bir insan ömrü içinde iki kere beşeriyete tarif olunmaz acılar yükleyen harp belası”nı yaşarken, diğer taraftan, insanlık ideali diyebileceğimiz barış ve güvenliğin sağlanması adına önemli adımlara şahit olmuştur.

Bu adımların belki de en önemlisi, halkların hak eşitliği ve kendi mukadderatlarını kendilerinin tayini, ulusların barış, özgürlük ve güven içinde yaşamalarını sağlayacak bir uluslararası hukuk kavramı olarak ortaya çıkmıştır.

“Self-determinasyon” ya da “kendi kaderini tayin” konusu, uluslararası ilişkileri etkilemeye başladığı günden bu yana çeşitli şekillerde yorumlanmış,

---

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Hukuk Fakültesi

M. Akif KÜTÜKÇÜ

daima tartışma konusu olmuştur. Devletler, her zaman bu kavramı siyasi amaçlarına uygun olarak yorumlama eğilimi göstermişlerdir. Self-determinasyon, zaman zaman güç politikasının aracı haline de getirilmiştir. Fakat, aynı zamanda, self-determinasyon konusundaki tüm tartışmalarda ülke bütünlüğü ve uluslararası istikrar kavramları gözönünde tutulmuş ve hakkın uygulanmasında sınırlayıcı bir rol oynamıştır.¹

20. yüzyılın en çok sözü edilen kavramlarından birisi olan self-determinasyon hakkının çeşitli anlaşılış biçimleri, devlet, ulus, etnik grup gibi terimlerin günümüz uluslararası sistemindeki çeşitli uygulamalar açısından ne anlama geldiklerinin örneklerini oluşturmaktadırlar. Self-determinasyon, günümüz dünyasının siyasi haritasının belirlenişi ve bundan sonra geçirmesi muhtemel değişikliklere ilişkin olarak sıkça sözkonusu olmaktadır. Kökleri, Aristo'ya² kadar götürülebilmekle beraber kavramın ortaya çıkışı, Batı Avrupa'daki sosyal uyanış ile aynı döneme rastlamaktadır. Temelde "halk egemenliği" ilkesine dayanan bu düşünce, gelişen liberal düşünce akımı içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu yönüyle tamamen Avrupa kökenlidir, liberal demokrasi düşüncesi ile yakından ilişkilidir. Bu eski temellere rağmen ilke, ancak demokrasinin modern bir şekilde ortaya çıktığı 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sağlam temellere dayanmaya başlamıştır.³ Diğer taraftan kavram, Marksist düşünce içerisinde de önemli bir yere sahip olmuştur.⁴ Self-determinasyon hakkını, ilk olarak Bolşevik doktrin uluslararası hukuk prensibi olarak yorumlamıştır. Stalin, ulusların egemenlik hakkını ve hatta onların egemenliği altında yaşadıkları devletten ayrılma haklarını savunmuştur. 1913'te *Marksizm ve Milli Mesele* adlı kitapçığını yayımlayan Stalin, self determinasyon hakkının, bir ulusa, ana devletten tam ayrılma ya da özerklik hakkı verdiğini savunmaktadır.⁵ Ancak Stalin, komünist partinin çıkarlarının, ulusların haklarına göre öncelik taşıyacağını belirtmiştir.⁶

Eski bir anlayışa göre, self-determinasyon hakkı uyarınca, uluslar, şartlar ne olursa olsun, "kendi mukadderatlarını bizzat tayin" konusunda yalnız bırakılmalıdır. Bu konuya dışarıdan kesinlikle karışılmamalıdır. İktidardaki hükümete yardım, başkaldırma ve devrim yapma hakkına, başkaldıranlara yardım ise, devletin bağımsızlığına aykırı düşer. Self-determinasyon hakkının

¹ KARAOSMANOĞLU, Ali L., "Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi", Doğu-Batı, (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003, s. 147.

² KAMPELMAN, Max M., "Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism", *The Washington Quarterly*, Vol. 16, No. 3, (Summer 1993), s. 6.

³ TUNCAY, Ali, A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The Yugoslav Case), (Master of Arts, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 1993), s. 6.

⁴ SÖNMEZOĞLU, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul-1995, s. 466.

⁵ BRING, Ove, "Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı", *Serbesti*, Sayı 15, (Kasım-Aralık 2003), s. 22.

⁶ ARSAVA, Ayşe Füsün, "Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu", Seha L. Meray'a Armağan, Cilt I, Ankara-1981, s. 59.

gereği olarak, işe karışmamalı ve tarafları kendi durumlarına bırakmalıdır. Başka bir ifadeyle, self-determinasyon, özü bakımından ve son çözümlemede, devletlerin ulusal yetki alanına giren bir sorundur.⁷

Çağdaş uluslararası hukuk bu anlayıştan çok uzaklaşmıştır. Bugün artık, self-determinasyon'un bir uluslararası hukuk sorunu olduğu kuşkusuzdur. Self-determinasyon, uluslararası örgütlerin, özellikle Birleşmiş Milletler Örgütü ve Afrika Birliği Örgütü'nün, ana amaçları arasındadır. Bu örgütler, gerektiğinde, iç çatışmalara bu ilkenin uygulanmasını sağlamak amacıyla da karışmaktadırlar.⁸

II. SELF DETERMİNASYON'UN ANLAMI

Uluslararası belgelerde geçmesine karşın, uluslararası dengeleri ve statükoyu bozabileceği endişesiyle devletlerin çok da sıcak bakmadığı self-determinasyon kavramına çok farklı dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. Self-determinasyon'un tam bir anlamını vermek hem çok kolay değil, hem de tartışmalı bir konudur. Konu üzerinde çok farklı anlayışları ve güçlükleri göz önünde bulundurarak, self-determinasyon'un bazı tanımları verilebilir.⁹ Self-determinasyon, bir devletin tebaasının kendi hükümetlerini seçmesidir. Bir başka tanıma göre Self-determinasyon, halkın idaresi altında yaşayacakları veya yaşadıkları hükümet şeklini seçme hakkıdır. Bu tanım içerisinde "halk"¹⁰ diye bir

⁷ KARAOSMANOĞLU, Ali L., İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler, İstanbul-1981, s. 65.

⁸ KARAOSMANOĞLU, age, s. 65

⁹ ŞAHİN, Mustafa, Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası, Ankara-2000, s. 24-25.

¹⁰ Self-determinasyon hakkında, kendi kaderini tayin edecek olan "halk"ın kim olduğunun belirlenmesi önemli bir sorun teşkil etmektedir. Uluslararası belgelerde "halk" kavramı tanımlanmadığından, içinde yaşadığı devletin baskı ve zulmüne maruz kaldığını iddia eden pek çok halk hareketi bu ilkeye dayanarak ulusal kurtuluş mücadelesi yürüttüğünü iddia etmektedir. Gerçi BM'nin bu ilkeyi esasen "yabancı işgali, egemenliği veya sömürüsü" altındaki halklar için benimsediği söylene de bugün klasik anlamda çok az sayıda bu tip halklar kaldığı halde Self-determinasyon hakkının eskiden olduğundan daha canlı biçimde dile getirilmesi ve hatta yeni uluslararası belgelere konması, kavramın uygulama alanının daha geniş olduğu kanısını güçlendirmektedir. O halde burada belirlenmesi gereken "halk"ın kim olduğudur. Aslına bakılırsa bu konuda yapılan tanımların hiçbiri tatmin edici değildir ve zaten ortak bir noktada buluşulamamıştır. Bunun nedeni açıktır. Devletler ülkeleri içinde tanımlamaya uygun halkların varolabileceğini ve bunların egemenlik iddiasında bulunarak ülkesel ve/veya ulusal birlik ve bütünlükleriyle egemenliklerini tehlikeye atabileceklerini düşünmektedirler. Bununla birlikte, "halk"tan kabaca ne anlaşılması gerektiği konusunda 1981'de yayımlanan BM raporuna bakılabilir. Burada bir halk olmak için gerekli ölçütler şöyle sıralanmıştır: Ayrı bir kültür, dil ya da din, ortak bir tarih duygusu, toplumsal kimliği sürdürmeye bir bağlılık ve tanımlanmış bir toprakta bütünleşme. O halde etnik grupların, ulusların veya ulusal ya da etnik azınlıkların halk olma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir. Bir görüşe göre bunların bir halk gibi self-determinasyon hakkına sahip olabilmeleri için, "öteki" tarafından tanınmanın bazı biçimlerini gerçekleştirmiş olmaları gerekir. Yani bir halkın self-determinasyon'dan yararlanması için, içinde yaşadığı devlet ve/veya uluslararası topluluğun kabulüne, bir başka ifadeyle "öteki tarafından tanınma"ya gereksinimi vardır. Bir başka görüşe göre ise, self-determinasyon'un uygulanması çerçevesinde nesnel ölçütlere dayanan bir "halk" tanımının yapılamaması ve ehil halkların belirlenmesinde güçlüklerin olması, self-determinasyon'un insan hakları çerçevesinde ele alınmasına neden olmakta, bu ise self-determinasyon'a ehil bir topluluğun varlığını tayin etme hakkının, toplumun kendi yetki alanında kabul edilmesini gerektirmektedir. 1980'den sonra bu

M. Akif KÜTÜKÇÜ

kavram vardır ki o da kendi içerisinde belirsizlikler barındırmaktadır. Bir başka tanıma göre ise self-determinasyon, bir etnik, dil ya da din grubunun ayrı bir ulusal egemenlik oluşturabilmek amacıyla, var olan ulusal sınırları yeniden düzenleme hakkı anlamına gelebilir. Yine self-determinasyon, bir federal sistemdeki bir siyasi ünitenin federasyondan ayrılıp bağımsız egemen devlet olması anlamına gelebilir. Veya self-determinasyon, yalnızca bir egemen devlet içerisinde yaşayan etnik, dilsel veya dini grubun, kendi kendilerine egemen bir devlet oluşturmaksızın daha geniş bir otonomi, dil ya da dini hakları elde etme hakkı olarak anlaşılabilir.

Self-determinasyon hakkının anlamı incelendiği zaman, iki yanı bulunduğu görülmektedir. Birinci yanı devletlerin iç örgütlenmelerine ilişkin olup, belirli ortak özelliklere sahip bir halkın dilediği yönetim biçimini, herhangi bir dış baskı olmadan seçmesi hakkı bulunduğunu belirtmektedir.¹¹ İçsel self-determinasyon olarak ifade edilen bu hakkın en çok siyasal yönetim biçimi ile ilgili olduğu ve özellikle devlet ve hükümet biçimlerinin saptanmasında halklara serbestlik tanınması olarak yorumlandığı görülmektedir. Kuşkusuz içsel self-determinasyon bir ülke içindeki etnik/ulusal azınlık ya da yerli halk gibi ayrı topluluklar için de bir anlam ifade etmekte, genel olarak demokratik yönetim, kültürel haklar ve/veya özerklik gibi kavramlar çerçevesinde uygulama alanı bulabilmektedir.¹² Ancak, bu yönetim biçimini seçme hakkının giderek ekonomik bir içerik de kazandığı ve devletlerin doğal kaynakları üzerindeki sürekli egemenliğinin self-determinasyon hakkının bir parçası olduğunun BM Genel Kurulunca kabul edildiği görülmektedir. Bu hak, dışsal self-determinasyon'dan farklı olarak bir kez uygulandıktan sonra sona eren ya da azalan bir hak değildir. Günümüzde self-determinasyon etrafında yürütülen tartışmalara neden olan konuyu da bu durum oluşturmaktadır.

Dışsal self-determinasyon olarak ifade edilen self-determinasyon hakkının ikinci yanı, bir halkın bağımsız bir devlet kurmak dahil dilediği yönetim biçimini seçme hakkını belirtmektedir. Burada kastedilen belli bir toprak parçasında yaşayan ortak özelliklere sahip bir topluluğun yabancı bir güce bağımlı olmadan geleceğini, uluslararası statüsünü belirleyerek, kendi devletine ve egemenlik haklarına sahip olması yani bağımsızlığıdır. Bu anlam, özellikle önceden var olan veya var olduğuna inanılan bir egemenlik hakkından doğmakta ve işgal veya sömürge altındaki halkların uluslararası statülerine karar vermelerine, dolayısıyla

---

kavram sömürge halkların yanısıra “yerli halklar”ı ifade eder hale gelmişse de, etnik grupların da bir halk olup olmadığı çok açık değildir. Dolayısıyla halk olmak daha çok siyasi bir nitelik taşımaktadır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. POMERANCE, Michla, *Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations*, The Hague-1982, s. 14-23; WILSON, Heater A., *International Law and the Use of Force by National Liberation Movements*, Clarendon Press, Oxford-1988, s. 79-88.

¹¹ POMERANCE, age, s. 37-42; PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II.Kitap, 6. Baskı, Ankara-1999, s. 9.

¹² THORNBERRY, Patrick, *International Law and the Rights of the Minorities*, Clarendon Press, Oxford-1992, s. 218.

da bağımsızlığa kavuşmalarına işaret etmektedir.¹³ Ancak, uygulanan uluslararası hukuk halkların bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda, dünyanın siyasal ve toplumsal gerçeklerini de gözönünde tutarak, self-determinasyon hakkının bu açıdan kullanımını birtakım koşullara bağlamaktadır. Bu çerçevede, uygulanan uluslararası hukukta çok farklı biçimlerde anlaşılan halk ve ulus kavramlarının değişik anlamları üzerinde fazla durulmadan, bağımsız bir devlet kurabilmenin ana koşulunun sömürge altında bir halkın varlığı kabul edilmektedir.¹⁴ Burada icra edilen hak, bir defalık bir haktır. Yani bir sömürge halkı bir kez Self-determinasyon hakkını icra ettikten sonra bu hak sona ermektedir. Böylece, bağımsız devletlerin kurulması konusunda uygulamada karşılaşılan yollardan yalnız sömürgeleikten kurtulma durumunda Self-determinasyon hakkına dayanılmasının kabul edildiği ve bir devletin tam bir parçasını oluşturan ülke üzerindeki toplulukların ayrılması yoluyla bir devlet kurulmasında bu hakkın işlemediği görülmektedir. Bu konuda uygulanan uluslararası hukuku değerlendiren çeşitli yazarlar görüş birliği içinde bulunmaktadır. Uluslararası Adalet Divanı da anılan ilkenin uluslararası hukukta geçerliliğini yalnızca sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda açıkça doğrulamış görülmektedir. Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin, 1992 yılında da Yugoslavya'nın dağılması ile birlikte Self-determinasyon ilkesinin sömürgeler dışında da uygulanması gündeme gelmiştir. Anılan bu iki devletten ayrılarak bağımsızlığını kazanan yeni devletler bu ilkeye dayandıklarını bildirmişlerdir. Bu yeni devletlerin önemli bir özelliği daha önce federal bir devletin federe kanatlarını oluşturup, önceki devletlerin anayasalarında self-determinasyon hakkına sahip olduklarının öngörülmesi olmasıdır. Dolayısıyla, bu örnekler bakarak günümüzde uygulanan uluslararası hukukun self-determinasyon hakkını bütün topluluklar bakımından kabul ettiğini söylemek mümkün değildir.¹⁵

III. BM ÖNCESİ DÖNEM

Geçtiğimiz yüzyılda dünya gündemindeki önemli konulardan biri olan self-determinasyon, insan gruplarının kendilerinin farkına varmalarına ve farklılıklarını iddia ve ispat etmelerine dayanmaktadır. Kavramın ilk kullanımı 1581 yılında Hollanda'nın İspanyol krallarının kendilerine karşı zulüm yaptıkları gerekçesiyle İspanya'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle olmuşsa da 18. yüzyılın ikinci yarısına yani 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve 1789 tarihli Fransız İnsan ve Vatandaşlık Hakları Beyannamesine kadar bir gelişme gösterememiştir.¹⁶

1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ile Amerikan halkı dış bir yönetim, yani İngiltere tarafından idare edilmeye razı olmayacağını

¹³ POMERANCE, age, s. 37-42; ARSAVA, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Madde Işığında İncelenmesi, AÜSBF Yayınları Ankara-1993, s. 77-80.

¹⁴ PAZARCI, age, s. 10.

¹⁵ PAZARCI, age, s. 10-11.

¹⁶ MOYNIHAN, Daniel P., Pandaemonium; Ethnicity in International Politics, Oxford-1993, s. 69; WILSON, age, s. 55.

bildirmişlerdir. Bunun sonucu olarak ulusal self-determinasyon talebiyle ortaya çıkan ilk sömürge halkı olmuşlardır.¹⁷

Fransız Devrimi ise bu doktrini Fransız orduları tarafından ele geçirilen bazı yerlerin Fransa'ya katılmasını meşrulaştırmak üzere kullanmıştır. Bu nedenle devrimden hemen sonra ele geçirilen Avignon, Savoy ve Nice şehirlerinde, herhangi bir toprak kazanımının veya egemenlikte herhangi bir değişimin ilgili halkın rızası olmaksızın gerçekleşmemesi gerektiğini dünyaya göstermek üzere referandumlar yapılmıştır.¹⁸ Bu anlamda self determinasyon *ülkenin devriyle* ilgili bir ölçüt olarak ilk defa Fransa'da ortaya konmuştur.¹⁹ Bu ölçüt *halkoylaması* idi.

Self-determinasyon fikrinin gelişmesine 20. yüzyılda bir taraftan Sovyetler Birliği'nin kurucusu olan Vladimir I. Lenin, diğer taraftan Birleşik Devletlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında başkanı olan Woodrow Wilson katkıda bulunmuştur. Lenin eserlerinde “ulusların Self-determinasyon hakkı” kavramını ortaya koymuş, bir ülkenin veya yerin ilhakının “bir ulusun Self-determinasyon hakkının ihlali” olacağını belirtmiştir. Bunun yanında Lenin, self determinasyonun ayrılmayı da kapsamakta olduğunu belirtmiştir.²⁰ Hatta ilkenin uygulanma yöntemlerinden birincisi bu yoldu.²¹ Wilson ise arasında “Self-determinasyon” kelimesi tam olarak geçmese de altı tanesi Self-determinasyon ile ilgili 14 ilke ilan etmiştir. Konuşmalarında savaştan yenik çıkan milletlerin, küçük milletlerin ve sömürge altındaki halkların da kaderini tayin hakkı olduğunu ifade ederek, bundan böyle uluslararası sistemin güç dengesine değil, etnik kaderini tayin ilkesine dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır.²² Her ne kadar Wilson Self-determinasyon'un büyük bir destekçisi olsa da, Wilson'un başkanlığındaki komisyonun oluşturduğu Milletler Cemiyeti Misakı içerisinde açıkça self-determinasyon'a yer verilmemiştir.²³

Milletler Cemiyeti zamanında, self-determinasyon'un uygulama alanı sadece Avrupa ile sınırlı kalmış ve Orta ve Doğu Avrupa'da sadece Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya bu ilkeyi kullanarak bağımsızlığına kavuşmuştur. Konuyla ilgili olarak Aaland Adaları Davasında alınan karar, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının kabulüne kadar hakim olan görüşü yansıtmaktadır.²⁴ Bu davada

¹⁷ ŞAHİN, age, s. 9.

¹⁸ WILSON, age, s. 55-56; ŞAHİN, age, s. 12.

¹⁹ CASSESE, Antonio, *Self-Determination of Peoples*, Cambridge University Press, New York-1995, s. 11.

²⁰ KAMPELMAN, agm, s. 6; TAŞDEMİR, Fatma, *Yeni Dünya Düzeninde Self-Determinasyon*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı) Ankara-1999, s. 4-6.

²¹ CASSESE, age, s. 17.

²² POMERANCE, Michla, “The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception”, *AJIL*, Vol. 70, 1976, s. 1-27; KISSINGER Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul-2002, s. 11; TAŞDEMİR, age, s. 6-9.

²³ WILSON, age, s. 56.

²⁴ Sorun, yeni Sovyet yönetiminin, Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan tüm halkların Self-determinasyon hakkını desteklediği bir zamanda, Finlandiya'nın Rusya'dan 6 Aralık 1917 tarihinde bağımsızlık ilanı sonrası ortaya çıkmıştır. Daha çok İsveç dili konuşan Aaland Adaları halkı da, self-determinasyon haklarını iddia ederek Finlandiya'dan ayrılıp, komşu İsveç'e katılma taleplerini

raportörler “Halkların Self-determinasyon ilkesi her ne kadar modern siyasi düşüncede, özellikle büyük savaştan beri önemli yer işgal etse de, bu ilkenin Milletler Cemiyeti Misakında herhangi bir şekilde bahsedilmediği konusuna dikkat edilmelidir. Bu prensibin birkaç uluslararası andlaşmada kabul edilmesi, onun devletler hukukunun bir parçası haline geldiğini göstermek için yeterli değildir.” kararını vermişlerdir.²⁵

IV. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER DÖNEMİ

A. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ANDLAŞMASI

Self-determinasyon’un uluslararası alanda yer alabilmesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında olmuştur. Önce daha savaş sürerken, 14 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt tarafından yayınlanan Atlantik Beyannamesi’nin 2 ve 3. maddelerinde bu ilkedden bahsedilmiştir.²⁶ Siyasal bir ilke ya da bir bölgeye münhasır, kısmi bir düzenleme olarak değil de, tüm halklar için öngörülen bir uluslararası hukuk ilkesi olarak “Self-determinasyon”dan ilk kez 1945 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Andlaşması’nda söz edilmiştir. Andlaşma, self-determinasyondan iki maddede açıkça bahsetmektedir. Bunlar, BM’nin amaçları ve ilkelerini düzenleyen ilk bölümde 1. maddenin 2. fıkrası ile IX. Bölümün 55. maddesidir. Madde1(2) BM’nin ikinci amacını şöyle belirtmektedir:

“Uluslararası eşit haklara ve halkların self-determinasyonu ilkelerine saygıya dayanan dostane ilişkileri geliştirmek ve evrensel barışı güçlendirmek için gerekli tedbirleri almak.”

55. madde ise: *“...hayat standartlarını yükseltmeyi, tam istihdamı, kültürel işbirliğini ve istikrar ve mutluluk şartlarını oluşturmak amacıyla uluslararası dostane ve barışa dayanan ilişkilerin gelişebilmesi için eşit haklar prensibine ve halkların self-determinasyon’una dayanarak gerçekleştirilecek insan haklarına riayet edilmesi...”* şeklindedir.

BM Andlaşması’nda yer alan bu iki madde de görüleceği gibi, self-determinasyon’dan bir hak olarak değil, bir ilke olarak bahsedilmektedir. BM Andlaşması’nda ‘hak’ yerine ‘ilke’ deyiminin tercih edilmiş olması, kuşkusuz halkların kendi kaderlerini tayin ilkesinin hukuksal gücünü hafifletmektedir.²⁷ Uluslararası dostça ilişkileri geliştirici bir öge olarak yer alması nedeniyle de ilke, uygulanabilir ve etkin değildir.²⁸ Ayrıca self-determinasyon’un ne anlama geldiği, kimlerin bu madde içerisinde sayılacağı ve kapsadığı alan bildirilmediği gibi, bu maddelerde self-determinasyon’un isnat ettirileceği ve böylelikle diğer devletler tarafından saygı ile karşılanacak açık bir “halk” tanımlamasının da

---

ortaya koymuşlardır. Konu Milletler Cemiyetine götürüldü ve olayı tetkik etmek üzere iki raportör görevlendirildi. Raportörlerin kararı sonucunda Aaland Adaları sakinlerinin self-determinasyon hakkını kullanarak Finlandiya’dan ayrılmaları reddedilmiş oldu.

²⁵ WILSON, age, s. 57; KARAOSMANOĞLU, agm, s.149.

²⁶ WILSON, age, s. 58.

²⁷ ARAL, Berdal, “Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21-22, 1999-2000, s. 110

²⁸ POMERANCE, age, s. 9.

M. Akif KÜTÜKÇÜ

bulunabilmesi imkansızdır. Self determinasyona başvurma halinde bunun yasal sonuçlarının ne olacağı da açıkça belli değildir.²⁹

BM Andlaşması'nın 1(2) ve 55. maddeleri her ne kadar açıkça Self-determinasyon'dan söz etse de, Bölüm XI ve Bölüm XII vesayet rejimleriyle ilgilidir. Yani bunlar da self-determinasyon ile ilgilidir. Andlaşma'nın muhtar olmayan ülkelerle ilgili XI. Bölümünde ve vesayet altındaki ülkelerle ilgili XII. Bölümünde, bu ülkeler halklarının kendilerini idare etme yeteneğini kazanmaları, bir amaç olarak kabul edilmiştir.

BM Andlaşması'nın “Muhtar Olmayan Ülkeler”e ilişkin XI. Bölümü, sömürgelerin sorunlarını sınırlı bir ölçüde de olsa, BM'nin yetki alanı içine sokmaktadır. Bu Bölümdeki 73. maddeye göre, sömürge ülkeler üzerinde sorumluluk alan BM üyeleri, bu “*ülkeler abalisinin menfaatlerinin başta gelmesi prensibini tanırlar.. bu abalinin... refahını imkanının son haddine kadar kolaylaştırma mükellefiyetini kutsal bir ödev bilirler ve bu amaçla.. Her ülkenin ve abalisinin ve bunun gelişmesindeki muhtelif derecelerin özel şartlarına uyar ölçüde, bu abalinin kendini idare edebilmek kabiliyetini geliştirmeyi; siyasi emellerini gözönünde tutmayı ve hür siyasi müesseselerinin tedrici gelişmesine yardım etmek*” sorumluluğunu yüklenirler. Bu maddedeki “ahalinin kendini idare edebilmek” yeteneğinin geliştirilmesi, “*her ülkenin ve abalisinin ve bunun gelişmesindeki muhtelif derecelerin özel şartlarına uyar ölçüde*” olmak koşuluna bağlı kılınmaktadır. Bu belirsiz hükümden de anlaşılacağı üzere, sömürgeci devletlerin, yönetimleri altındaki halklara “kendi kendini idare” olanağını tanımak konusunda somut yükümlülükleri olduğunu ileri sürmek güçtür.³⁰

“Milletlerarası Vesayet Rejimi” başlığı taşıyan XII. Bölümdeki 76. maddeye göre ise, vesayet rejiminin amacı, vesayet altındaki “*ülkeler halkının kendi kendilerini idare kabiliyetine ve bağımsızlığa doğru tedrici gelişmelerini de kolaylaştırmak*”tır. BM Andlaşması'nın 73. ve 76. maddeleri karşılaştırılınca, Andlaşma'nın “kendi kendini idare” ile “bağımsızlık” arasında bir ayrım yaptığı görülmektedir. Vesayet rejimi ile ilgili olan 76(b) maddesinde bu iki deyim yan yana kullanılmakta; buna karşın, “muhtar olmayan ülkeler” ile ilgili olan 73. madde “bağımsızlık” sözcüğünü kullanmamakta, sadece “kendi kendini idareden” söz edilmektedir.³¹ San Fransisco'da oluşan ve BM Andlaşması'na yansıyan anlayışa göre, teorik olarak “halkların özyönetimi” anlamına gelen self-determinasyon ilkesi sadece vesayet rejimi altındaki ülkeler ve halklar için öngörülmüştür. Nitekim Fas, Tunus ve Cezayir'in bağımsızlıkları BM tarafından bu ilkeye dayandırılmıştır.

BM Andlaşması geleneksel anlayıştan büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Ancak bu yeni yaklaşımın dayandığı kuralların gerektiği kadar açıklıkla kaleme alınmadığı da aşikardır. San Fransisco Konferansı, sömürgeci devletlerin etkili olmaları

²⁹ MALANCZUK, Peter, *Modern Introduction to International Law*, 7th Revised Ed., The Hague-1996, s. 326.

³⁰ KARAOSMANOĞLU, age, s. 66.

³¹ Bu sorun San Fransisco Konferansı sırasında tartışma konusu olmuş ve her ne kadar “muhtar olmayan ülkeler” ile ilgili XI. Bölümde de “bağımsızlık” sözcüğüne yer verilmesi önerilmiş ise de, bu öneri sömürgeci devletler tarafından kabul görmemiştir.

nedeniyle bu konuda açık seçik kurallar koyamamış, birtakım uzlaştırıcı formüllerle yetinmek zorunda kalmıştır.³²

Her ne kadar BM Andlaşması, sömürgeciliğe son verilmesini açık bir yüküm olarak belirtmemiş, Self-determinasyon hakkını tanımlamamış ve açıklamadan bırakmış ise de, bu daha sonraki gelişmelerin onu içerik bakımından zenginleştirmesine de yol açmıştır.³³ Bununla beraber, yakın zamanlara kadar, bu hükümlerin, kendiliklerinden uygulanma niteliğini haiz olmadığı; üye devletlere, çevresi belirli olan bir yüküm yüklediği görüşü hakim olmuştur. “Hangi halkların neyi kararlaştırma hakkı” sorusu açılmış ve aynı biçimde cevaplandırılmamıştır.³⁴ Yalnız bu konuda kolaylıkla söylenebilecek olan self-determinasyon ilkesinin ilk başlangıçta sömürge halkları için geçerli olmasının arzu edildiğidir.

B. BM ÖRGÜTÜ ÇERÇEVESİNDEKİ ANDLAŞMALAR VE DİĞER GELİŞMELER

BM Andlaşması'nın bu yeni fakat sınırlı yaklaşımı temel alınarak, Örgüt organlarında self-determinasyon ve sömürgeciliğin sona erdirilmesi konuları sürekli tartışılmış ve Andlaşma hükümlerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Örgüt, hem Andlaşma hükümlerini yorumlayan genel nitelikte kararlar almış, hem de bireysel olaylar karşısında sömürgeciliğin sona erdirilmesini açıkça amaçlayan bir tutum ve davranış benimsemiştir. BM'nin uygulaması self-determinasyon'un hak ve yüküm öngören bir kural olarak tanınması doğrultusunda olmuştur.³⁵

BM'nin 1950'li yılların sonundan itibaren dekolonizasyon hareketlerinden sonra Genel Kurul tarafından alınan yeknesak kararlarla bu ilke bir hak haline dönüştürülmüştür.³⁶

³² KARAOSMANOĞLU, age, s. 66.

³³ ŞAHİN, age, s. 16.

³⁴ TOLUNER, Sevin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, İstanbul-1989, s. 28.

³⁵ KARAOSMANOĞLU, age, s. 67-68.

³⁶ BM Andlaşması'nın kesinlikten, Genel Kurul kararlarının ise genellikle bağlayıcılıktan yoksun olduklarını düşünürsek, self-determinasyon'un hak ve yüküm öngörmeyen basit bir ilke olmaktan öteye gidemediği yargısına varabiliriz. Ancak, bu belge ve hukuksal işlemleri birbirinden soyutlayarak ele almak, uluslararası hukukun oluşum süreçlerini göz önünde tutmayan basit bir yaklaşım olur. BM Genel Kurulunun üye devletlere yönelttiği kararların per se bağlayıcı ve emredici güçten yoksun oldukları şüphesizdir. Bu kararlar tavsiye niteliğindedir ve Örgüt ile devlet arasında gerçekleştirilmesi amaçlanan işbirliğinin aracıdır. Fakat, diğer taraftan, devletlere yöneltilen Genel Kurul kararları, genellikle yüküm doğurmamakla birlikte birer hukuksal işlem niteliğindedir. Bu kararlar, kendiliklerinden ve birdenbire, uluslararası hukuk kuralları yaratmasalar bile, bu kuralların yaratılması sonucunu doğuran süreçleri harekete geçirip işlemelerini sağlayabilirler. Soruna bu açıdan yaklaşınca, Genel Kurul kararlarının bağlayıcı olup olmadığı tartışması önemini yitirir. Self-determinasyon ile ilgili andlaşma hükümleri, Genel Kurul kararları ve BM uygulamalarının, örf ve adet kurallarını oluşturan süreç içinde ve bu sürecin basamakları olarak ele alınmaları gerekir. Bu çerçeve içinde, self-determinasyon'un zamanla, hak ve yüküm doğuran bir hukuk kuralı durumuna gelmiş olduğu sonucuna varabiliriz. BM genel Kurul Kararlarının niteliği konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. SAR, Cem, “Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararlarının Hukuki Değeri”, AÜSBFD, Cilt: XXI(1966), Sayı: 4, s. 227-274.

M. Akif KÜTÜKÇÜ

Bağımsız devlet kurma hakkını da içeren self-determinasyon hakkının açıkça “sömürge halkları”na tanınması 14 Aralık 1960 tarihli BM Genel Kurulu 1514(XV) sayılı kararı ile gerçekleşmiştir.³⁷ “Sömürge Ülkeler ve Halkların Bağımsızlıklarının Güvence Altına Alınmasına İlişkin Bildirgesi”nde, “bütün halkların self-determinasyon hakları vardır. Bu hak sayesinde siyasi statülerini serbestçe belirler ve özgürce kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmelerini sağlamaya çalışırlar” ifadesi ile self-determinasyon “tüm halklar” için tanınmış olmakla birlikte, 1. madde, “halkların yabancı baskı, egemenlik ve sömürüye tabi olmalarının” temel insan haklarına, BM Andlaşması’na ve uluslararası barış ve işbirliğine aykırılığını” vurgulayarak self-determinasyon hakkı öznesini sömürge halklarıyla sınırlamaktadır. Bildirge’nin 6. maddesinde ise, ulusal birlik ve ülke bütünlüğünü kısmen ya da tamamen bozmaya yönelik her türlü girişimin BM Andlaşması’na aykırı olduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede, 2. maddeye göre “halkların siyasi statülerini serbestçe belirleme ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe sürdürebilme” hakkı olarak tanımlanan self-determinasyon hakkının kullanıcısı sömürge ülke halkının tümüdür ve sömürge ülke sınırları, kurulan bağımsız devletin de sınırları olacaktır.

Genel Kurul, 27 Kasım 1961 tarih ve 1654(XVI) sayılı kararında, 1960 Bildirisi’ndeki ilke ve amaçlara bağlılığını tekrarlamış ve Bildiri’nin daha fazla gecikmeden uygulanması gereğini belirterek bu konuda tavsiyelerde bulunmak üzere on yedi üyeli bir özel komite kurulmasını öngörmüştür.³⁸

Self-determinasyon hakkının, sömürge halkları kapsamı dışında evrensel bir nitelik kazanması, BM’ce hazırlanarak 1966’da imzaya açılan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ile Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi’yle gerçekleşmiştir.³⁹ Bu iki Sözleşmenin de 1. maddeleri aynıdır ve şöyledir;

“1- Bütün halklar Self-determinasyon hakkına sahiptir. Bu haktan dolayı siyasi sistemlerini özgürce belirlerler ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini serbestçe gerçekleştirirler.

2- Bütün halklar, kendi amaçları için, uluslararası hukuk ve karşılıklı fayda ilkesine dayalı uluslararası ekonomik işbirliğinden doğan yükümleri saklı kalmak üzere, kendi doğal zenginlik ve kaynaklarını serbestçe kullanabilirler. Bu halk, hiçbir durumda, kendi geçim imkanlarından mahrum edilemez.

3- Muhtar Olmayan Ülkelerin ve Vesayet Altındaki Ülkelerin idaresinden sorumlu olanlar da dahil olmak üzere, bu Sözleşmeye taraf olan devletler, BM Andlaşması hükümlerine uygun olarak Self-determinasyon hakkının gerçekleştirilmesini teşvik edecekleri ve bu hakka saygı göstereceklerdir.”

³⁷ Metin için bkz. POMERANCE, age, s. 123-124.

³⁸ KARAOSMANOĞLU, age, s. 69.

³⁹ Türkiye bu Sözleşmeleri 4 Haziran 2003 tarihinde onaylamıştır (RG. 18.06.2003, S. 25142). Sözleşmelere taraf olurken, Türkiye tarafından her Sözleşme’ye üç beyan ve bir çekince konmuştur. Her iki Sözleşme’ye eklenen üç beyan ortaktır. Konumuzla ilgili olan Birinci beyan, İkiz Sözleşmelerin ortak birinci maddesinde yer alan “self-determinasyon” ile ilgilidir. Bu beyanda, Türkiye’nin Sözleşmelerden kaynaklanan yükümlülüklerinin BM Andlaşması’nın toprak bütünlüğüne ve ulusal güvenliğe ilişkin birinci ve ikinci maddelerine göre yerine getirileceği belirtilmiştir.

Maddede, BM Andlaşması'nın ilgili hükümlerinden farklı olarak, "Self-determinasyon ilkesinden" değil, "hakkından" bahsedilmektedir. Bu Sözleşmeler düzeni altında, self-determinasyon ilkesinin, hukuki bir yüküm yüklediği, yalnız yol gösterici bir ilke olduğu artık ileri sürülemeyecektir. Fakat, diğer taraftan bu hüküm hem bu hakka sahip olan halklar, hem bu hakkın kapsamı ve hem de bu hakkın gerçekleştirilmesi yolunda diğer devletlere yüklenmiş olan yükümler konusunda bir açıklama getirmemektedir. Bu hususlarda, BM Andlaşması'na atıf yapmakla yetinilmiştir.⁴⁰ Sözleşmelerin bir başka özelliği, self-determinasyon hakkının ekonomik boyutunu tanımlamalarıdır. Halkların kendi doğal zenginliklerini ve kaynaklarını serbestçe kullanması ve kendi geçim kaynaklarından mahrum edilmemesi olarak ifade edilen ekonomik self-determinasyon hakkı, ikinci fıkrada düzenlenmiştir.⁴¹ Bu Sözleşmelerde bahsedilen self determinasyon hakkı içsel midir, yoksa dışsal mıdır? Self determinasyon kavramı zannımızca içsel anlamdadır. İkiz Sözleşmelerde amaçlanan, halkların haklarını etkinleştirerek onların ülkesi içinde özgür bireyler ve topluluklar olmalarını sağlamaktır. Yoksa her topluluğun bağımsız devletler kurarak özgür olmaları değildir. Zaten böyle bir durum, BM'nin self determinasyon geleneğine de aykırıdır. Zira BM ülkesel bütünlüğe ve uluslararası istikrara büyük önem verir. Üstelik Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin birçok maddesi demokratik toplum kavramını anlatmaktadır.⁴²

BM Genel Kurulu'nun 24 Ekim 1970'de 2625(XXV) sayılı kararı ile kabul ettiği "Devletler Arasında Dostça İlişkiler ve İşbirliği ile İlgili Uluslararası Hukuk İlkeleri Bildirgesi", bu hakkın içeriğinin anlaşılması konusunda önemli katkılar sağlamıştır.⁴³ Bildirge ile halkların eşit hakları ve self-determinasyon ilkesi halklar bakımından bir hak, bu prensibe uyulması diğer devletler bakımından bir yükümdür. Bununla birlikte, yerleşik yaklaşım çerçevesinde ülke bütünlüğünün korunması şartını vurgulayan Bildirge, self-determinasyon hakkının, ırk, inanç ya da renk ayrımı yapmaksızın ülkenin tüm halkını temsil eden bir yönetime sahip egemen ve bağımsız devletlerin ülke bütünlüğünü ya da siyasi birliğini kısmen ya da tamamen bozacak şekilde yorumlanamayacağı kuralını getirmiştir. Böylece bu Bildirge self-determinasyon'u bir yandan desteklerken, diğer yandan da ülke bütünlüğünün korunmasını savunmaktadır.⁴⁴ Self-determinasyon konusu üzerindeki bu sınırlama istikrarlı bir sosyal ve hukuk sistemi oluşturmak için genişletilmiş bir arzudur. Ancak ülkesel bütünlük sınırlaması her olayda ileri sürülememektedir. Yani temsili olmayan ve ırk, inanç

⁴⁰ TOLUNER, age, s. 29.

⁴¹ ÇAVUŞOĞLU, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İkinci Baskı, İstanbul-2001, s. 72-73.

⁴² SALMON, Jean, "Internal Aspects of the Right to Self-Determination: Towards A Democratic Legitimacy Principle", Ed. Christian Tomuschat, Martinus Nijhoff Publishers, London-1993, s. 267. *Demokratik toplum kavramını anlatan maddelere örnek olarak m. 14, mahkeme önünde eşitlik; m. 21, toplantı ve dernek kurma hakkı; m. 22, birlik kurma özgürlüğü ve hakkı; m. 19, ifade özgürlüğünü vurgular. Fakat asıl önemli olan m. 25'tir. Bu maddede her yurttaşın a) kamu yönetimine katılma hakkı, b) seçme ve seçilme hakkı, c) kamu hizmetlerine girme, hak ve fırsatına sahip olduğu belirtilmektedir.*

⁴³ Metin için bkz. WILSON, age, s126-128.

⁴⁴ ŞAHİN, age, s. 22-23.

M. Akif KÜTÜKÇÜ

ya da renk ayrımı yapan bir devletin varlığı olmadıkça, ülke bütünlüğü prensibi self-determinasyon prensibinden önce gelecektir.

2625(XXV) sayılı Karar'ın bir diğer önemli yönü de self-determinasyon hakkının gerçekleştirilmesi ile ilgili çeşitli uygulama seçenekleri sunmasıdır. Buna göre self-determinasyon hakkı, “egemen ve bağımsız bir devlet kurmakla, bir bağımsız devletle özgürce bir birlik veya entegrasyona girmekle veya ‘halk’ın özgür iradesi ile belirlenmiş diğer bir siyasi statü oluşturma” yolları ile kullanılabilir.⁴⁵

Bildirinin, “Eşit Haklar İlkesi ve Halkların Self-determinasyon”u başlığını taşıyan bölümde şu önemli noktalar yer almaktadır:⁴⁶

- Tüm hakların, dışarıdan herhangi bir karışmaya maruz kalmaksızın, kendi siyasal statüsünü saptamaya ve kendi ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmesini sürdürmeye hakkı vardır... Her devletin bu hakka saygı göstermek görevidir.
- Sömürgeciliğe süratle son vermek amacıyla, tüm devletler, self-determinasyon'un gerçekleşmesi için çalışacaklar ve Birleşmiş Milletlerde yardımcı olacaklardır.
- Sömürgeciliğe karşı mücadele yasalıdır. Self-determinasyon hakkını kullanmak için giriştikleri mücadelede halklar dışarıdan yardım alabilirler.

Self-determinasyon sınırlamaları olmayan mutlak bir hak değildir. 2625 sayılı Devletlerarasında Dostça İlişkiler Bildirisi uluslararası hukukun eşit haklar ve halkların self-determinasyon ilkesi dışında altı ilkeyi daha belirtmektedir. Bu ilkeler arasında uluslararası ilişkilerde güç kullanma yasağı, diğer devletlerin içişlerine karışmama, uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözülmesi, devletlerin egemen eşitliği, devletlerin yükümlülüklerini iyi niyetle yerine getirmesi ve diğer devletlerle işbirliği yapma ilkeleri yer almaktadır. Anılan Bildiri'nin 2. maddesi yukarıdaki ilkelerin uygulanma ve yorumlanmasının birbirleri ile ilişkili olduğunu ve her ilkenin diğer ilkelerin bağlamında yorumlanması gerektiğini belirtmektedir. Bir başka ifadeyle self-determinasyon hakkı yorumlanırken diğer ilkeleri de dikkate alma gereksinimi vardır. Zira bu ilkeler BM'nin uluslararası barış ve güvenliği koruma amacını ortaya koymakta olup self-determinasyon hakkı üzerinde genel bir sınırlama oluşturmaktadır.

V. BM DIŞINDAKİ DİĞER ÇALIŞMALAR

Afrika Birliği Örgütü Andlaşmasının ve Örgütünün uygulamasının, self-determinasyon'un hak ve yüküm doğuran bir hukuk kuralı olarak belirginleşmesine önemli katkısı olmuştur. Örgütün çerçevesi içinde self-determinasyon, Örgütün en önde gelen amacı olarak belirmiştir. Örgüt üyelerinin anlayışına göre, halkların kendi kaderlerini kendilerinin saptayabilmeleri, her yerde ve her zaman geçerli, istisna tanımayan bir haktır ve

⁴⁵ ŞAHİN, age, s. 24.

⁴⁶ KARAOSMANOĞLU, agm, s. 150-151.

kuvvet kullanmanın yasaklanması, barışçı yollarla çözüm ve içişlerine karışmama ilkelerine oranla önceliğe sahiptir.⁴⁷

Halkların self-determinasyon hakkı AGİK sürecinde ise, bu sürecin ilk belgesi olan 1975 Helsinki Nihai Senedi'nden itibaren yer alır. Helsinki Nihai Senedi, katılımcı devletler arasındaki ilişkilere ilişkin "İlkeler Bildirgesi" başlığı altında, VIII. İlke 2. paragrafında; "Halkların hak eşitliği ve self-determinasyon ilkesinden dolayı, tüm halkların her zaman tam bir özgürlük içinde, dıştan bir siyasi müdahale olmaksızın, ne zaman ve nasıl isterlerse, iç ve dış siyasi statülerini belirleme ve siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerini diledikleri gibi sürdürme hakkı"nı tanımaktadır. İlkenin 1. paragrafında ise; katılımcı devletlerin, halkların hak eşitliği ve self-determinasyon hakkına, "BM Andlaşması'nın amaç ve ilkeleriyle, devletlerin ülke bütünlüğüne ilişkin olanlar dahil, ilgili uluslararası hukuk kurallarına uygun" davranarak, saygı gösterecekleri ifade edilmiştir.⁴⁸

Ülke bütünlüğünün korunması kaydıyla, halkların Self-determinasyon hakkına 1989 Viyana Belgesi, 1990 "Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı", 1991 Moskova Belgesi de yer vermektedir.⁴⁹

AGİK belgelerindeki ve uygulamasındaki self-determinasyon hakkını anlamak için onu oluşturan soğuk savaş yıllarını ve on temel ilkeyi oluşturan diğer ilkeleri de (özellikle devletlerin toprak bütünlüğü, devletlerin içişlerine karışmama, sınırların değişmezliği ve egemen devletlerin eşitliği gibi) anlamamız gerekmektedir.

VI. ESKİ SOVYETLER BİRLİĞİNDEKİ TÜRK CUMHURİYETLERİ

A. GENEL DURUM

Orta ve Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde 1990'lı yılların başlarında vuku bulan gelişmeler, self-determinasyon hakkına yeni bir canlılık getirmiştir. Avrupa'da kurulan yeni devletler, bu hakka ilişkin o zamana dek egemen olan yaklaşımların sorgulanmasına yol açmıştır. Şöyle ki; 1990'lı yıllardan önce, başta devletler olmak üzere, uluslararası toplumun üyeleri, sömürge yönetimi altında yaşayan halklar hariç, "kendi mukadderatını tayin etmek isteyen" ayrılıkçı hareketlere genelde kuşkuyla bakma eğilimindeydi. Bu nedenle, en başta devletler, bu tür hareketleri teşvik etmekten genellikle kaçınmaktaydılar. Devletlerin büyük çoğunluğuna göre, self-determinasyon hakkı, uluslararası hukukun daha fazla önem taşıyan devletlerin egemen eşitliği, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama ilkelerinin yedeğinde kalmalıydı.⁵⁰

Bu nedenle, 1990'lı yıllara dek, devletlerin ve hükümetlerin tanınmasında, demokratik meşruiyet ilkesinin bir önşart olarak ileri sürülmesi söz konusu

⁴⁷ KARAOSMANOĞLU, age, s. 71-72.

⁴⁸ ÇAVUŞOĞLU, age, s. 74.

⁴⁹ ÇAVUŞOĞLU, age, s. 75

⁵⁰ OETER, Stefan, "The Right of Self-Determination in Transition", Law and State, Vol. 49/50, s. 148-149.

değildi. 1990'lı yılların başlarında komünist rejimlerle yönetilen bazı Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, bir yandan değişikliğine uğrarken, bir yandan da dağılma sürecine girmişlerdir. Eski Sovyetler Birliği ve Yugoslavya topraklarında kurulan yeni devletlerin kurulması sürecinde Avrupa Topluluğu, demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarını, bu devletleri tanımak için bir önkoşul olarak ileri sürülmüştür.⁵¹

B. TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN SELF-DETERMİNASYON HAKKINI KULLANMASI

1990'lara gelindiğinde Rus unsuru SSCB içerisinde nüfus olarak diğerlerine göre bir gerileme içerisinde idi. 1959'lara kadar Sovyetler Birliği'ndeki Rusların nüfusu devamlı olarak diğer unsurlara göre artmıştı. Ancak 1959'dan sonra bu artış çok hızlı bir şekilde tersine döndü. 1970'lerde Sovyetler Birliği'nde artık Ruslardan çok Müslüman doğmakta idi. Bu artış böyle giderse 2000 yılına gelindiğinde Sovyetlerde askerlik çağındaki erkeklerin %35'inin Müslüman kökenli olacağı hesaplanıyordu. Belki de bu soruna karşı zamanında bir tedbir olmak üzere 1990'lı yılların başında Cumhuriyetlerin dağılmasına Rus ordusu çok ses çıkarmadı. Zaten toprak olarak Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu toprakların %77'si Rusya'ya ait iken, diğer 14 Cumhuriyet, toprağın %23'ünü paylaşıyordu.⁵²

1985 yılında Mikhail Gorbachev iktidara geldiğinde bütün sistem çürümüş ve devlet, batılı devletlerin çok gerisinde kalmıştı. O ana kadar sansürden ve baskıdan dolayı ortaya çıkamayan bir çok etnik sorun gün yüzüne çıkmaya başladı. Mart 1990'da Cumhuriyetlerde yapılan seçimlerden sonra etnik talepler aşırı bir şekilde arttı. Zaten Sovyet zamanında yapıları mevcut olan ve Anayasal olarak da ayrılma hakkı olan cumhuriyetler teker teker ayrılmaya hazırlanıyordu. Önce rahatsızlık Baltık Cumhuriyetlerinde başladı. 1991 yılı Ağustos ayında yapılan başarısız darbe ile tüm sistem çöktü ve Cumhuriyetler teker teker bağımsızlıklarını ilan ettiler.⁵³

Aralarında Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğu Baltık Cumhuriyetleri dışındaki diğer on iki Sovyet Cumhuriyetinin uluslararası hukuk altında self-determinasyon hakkı 1977 tarihli Sovyetler Birliği Anayasasının 72. maddesinde ölü bir hüküm olarak bulunmaktaydı. Anılan 1976 Anayasasının 72. maddesine göre her birlik Cumhuriyeti SSCB'den ayrılma hakkına sahipti. Bu madde yine anılan Anayasasının 70/1. fıkrasıyla yakından bağlantılıydı. Söz konusu 70/1. fıkra SSCB'nin eşit Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin gönüllü katılımı ve ulusların self-determinasyon hakkının bir sonucu olarak sosyalist federalizm ilkesi üzerine kurulu, çokuluslu, federal ve yekpare bir ülke olduğunu belirtmekteydi. Kısaca cumhuriyetlerin self-determinasyon hakkına dayanarak Sovyetler Birliği'ni kurduklarını belirtmekteydi. Sovyetler Birliği'nin etrafa yayılan merkezkaç kuvvetlerinin etkisi ile dağılma süreci kaçınılmaz hale

⁵¹ ARAL, agm, s. 116.

⁵² ŞAHİN, age, s. 117-118.

⁵³ ŞAHİN, age, s. 118.

geldiğinde, bunun farkına varan merkezi otorite bu sürecin kendi kontrolü altında meydana gelmesini arzulamış ve bu amaçla Sovyet Anayasasınının 72. maddesini uygulamak için 7 Nisan 1990'da bir kanun kabul etmiştir. Ayrılma hakkını ayrıntılı olarak düzenleyen ve cumhuriyetlerin muhtemel ayrılmalarının sonucu doğabilecek hukuksal sorunlar konusunda kapsamlı ve dikkatli hükümler getiren düzenleme self-determinasyon konusunda uluslararası standartları karşılamada yeterince başarılı olamamıştır. Bu düzenlemeye göre, bir Cumhuriyetin Sovyetler Birliği'nden ayrılabilmesi için öncelikle referandum yapılacaktır. Bu referandumda halkın en az üçte ikisinin ayrılmayı istemesi gerekmektedir. Eğer üçte iki çoğunluk sağlanamazsa bir daha on yıl içinde ayrılma referandumu yapılamayacaktır. Anılan düzenleme Sovyetler Birliği'nden ayrılmayı o kadar külfetli ve karmaşık hale getirmekteydi ki uygulanmaması doğal hale gelmekteydi. Nitekim Sovyetler Birliği'nde yaşanan çarpıcı gelişmeler nedeniyle de uygulanmayacaktır. Bu veriler ışığında on iki birlik cumhuriyetinin bağımsızlık sürecinin hem ulusal hem de uluslararası hukukun dışında meydana gelen Sovyetler Birliği'nin merkez yapısından kaynaklanan siyasi kriz tarafından şekillenen *de facto* bir süreç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁵⁴

Uluslararası hukuk altında ayrılma ya da bağımsızlık konusunda hukuksal dayanağın yokluğuna rağmen birlik cumhuriyetlerinin çoğunluğunun ayrılıp ayrılmama konusuna karar vermek için referandumlar düzenlemeleri ilginçtir. Bu davranış modelinin arkasında büyük ihtimalle cumhuriyetlerin self-determinasyon hakkı içinde ayrılmalarını meşrulaştırmak istemeleri yatmaktadır. Uluslararası toplum Sovyetler Birliği'nde meydana gelen bu olaylar karşısındaki şaşkınlığını atar atmaz bir davranış modeli benimsemek zorunda kalmıştır. Avrupa Topluluğu ve üyelerinin bu olay karşısındaki tavrı Topluluğa üye on iki devletin dışişleri bakanlarınının 16 Aralık 1991'de toplanarak bu cumhuriyetlerin tanınması konusunda bir ilkeler bildirisi kabul etmeleri olmuştur. Anılan ilkeler bildirisinin giriş kısmında topluluk ve üyelerinin Helsinki Senedine, Paris Şartına ve özellikle self-determinasyon ilkesine bağlılıklarını belirterek hem Yugoslavya hem de Sovyetler Birliği'nin dağılmasını her halkın özgürce kendi uluslararası statüsünü belirleme ilkesi tarafından hızlandırılan tarihsel bir süreç olarak değerlendirmekteydiler. Anılan ilkeler bildirisi çerçevesinde yeni filizlenen cumhuriyetlerin uluslararası tanınma elde etmek için hukuk kurallarına, demokrasi ve insan haklarına, etnik ve ulusal grupların ve azınlıkların haklarına saygı gibi kriterleri yerine getirmeleri gerekmektedir. Self-determinasyon konusu şimdiye kadar alışılmamış bir hususta yani tanıma konusunda gündeme getirilmekteydi. Tanıma demokratik kurallara yani içsel self-determinasyon'a bağlıyordu. Ayrılıkçı cumhuriyetlerin tanınması demokrasiye saygı koşuluna bağlanarak aslında on ikilerce içsel ve dışsal self-determinasyon arasındaki yakın bağlantı kabul ediliyordu ki bu yaklaşım esaslı bir yenilikti. Ayrılan cumhuriyetlerin dışsal self-determinasyon hakkı, demokrasi ilkesine yani içsel self-determinasyon ilkesine saygı gösterme şartına bağlanarak dünya toplumunda ilk defa Self-determinasyon'un dışsal ve içsel boyutu arasındaki

⁵⁴ CASSESE, age, s. 264-266; TAŞDEMİR, age, s. 79-80.

karşılıklı bağımlılık ve kaçınılmaz bağlantı öne çıkarılmaktaydı. Ayrıca on ikiler self-determinasyon ve azınlıkların korunması arasındaki bağlantıya da işaret etmekte azınlıkların tam korunması olmaksızın içsel self-determinasyon'un kabul edilemeyeceği açıklığa kavuşturulmaktaydı.⁵⁵

Sovyetler Birliği'nde meydana gelen bu olaylar karşısında uluslararası kurumların tercih ettiği bir başka ilke de ülkesel bütünlük (uti possidetis juris) ilkesi olmuştur. Dağılma süreci Self-determinasyon hakkına dayandırılmakla beraber bu hak ülkesel bütünlük ilkesinin sınırlamaları altında uygulanacaktı. Buna göre Cumhuriyetlerin sınırları, parçalanmadan önce belli olan federal sınırlar olacaktı. Dolayısıyla Cumhuriyetlerin toprak bütünlüğü korunmuş oluyordu. Bu durumun ancak tarafların özgür iradesi ile anlaşarak değiştirilebilmesine de imkan tanınmıştı.⁵⁶

SONUÇ

Uluslararası düzeyde tanınan self-determinasyon hakkı, görünüşteki yaygınlığına rağmen, uygulamada son derece sınırlı bir hak olarak görülmektedir. Devletlerin parçalanma korkuları ve hükümetlerin devrim korkuları, self-determinasyon hakkını, halen mevcut devletlerin egemenlik hakkından ibaret saymak hususunda birleşmiştir.⁵⁷

Çağdaş siyasi uygulamada self-determinasyon hakkı, büyük ölçüde, Batılı sömürge yönetimleri altında yaşamış veya halen yaşamakta olan halklarla sınırlı sayılmaktadır. Örneğin, Irak ve İran'daki Kürtlerin, Sri Lanka'daki Tamil'lerin ve Etiyopya'daki Eritrelilerin self-determinasyon hakları olmadığı hemen hemen evrensel olarak kabul edilmektedir.⁵⁸

BM'nin 1966 tarihli İkiz Sözleşmelerinin ortak birinci maddesinde, 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedinin VIII. İlkesinde ve bu süreci takip eden diğer AGİK belgelerinde yer alması sömürgeciliğin sona ermesi ile sona eren değil farklı boyutlarda yeniden canlanan bir hak haline gelmiştir. Kavramın hukuksal niteliğine baktığımızda hiç şüphesiz bir haktır.

Günümüzdeki genel kanaate göre, self-determinasyon hakkı, bir uluslararası örf ve adet kuralı haline gelmiştir. Bunun aynı zamanda bir jus cogens kuralı olarak kabul edilebileceği de ileri sürülmektedir.⁵⁹ Ancak bu görüşü doğrulayacak uluslararası uygulama henüz oluşmamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte aralarında Türk Cumhuriyetlerinin de bulunduğu Sovyet Cumhuriyetlerinin uluslararası hukuk çerçevesinde self-determinasyon hakları gündeme gelmiştir. Bu devletten ayrılarak bağımsızlığını kazanan yeni devletler bu ayrılmayı self-determinasyon hakkına dayanarak

⁵⁵ CASSESE, age, s. 266-268; ŞAHİN, age, s. 85-87; TAŞDEMİR, age, s. 81-82.

⁵⁶ ŞAHİN, age, s. 84-85.

⁵⁷ DONNELLY, Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (Çev. Mustafa ERDOĞAN-Levent KORKUT, Ankara-1995, s. 158.

⁵⁸ DONNELLY, age, s. 158.

⁵⁹ Bu konudaki tartışmalar için bkz. POMERANCE, age, s. 63-73; Ancak, CASSESE, self-determinasyon hakkının jus cogens oluşturmadığı görüşündedir. Bu görüş için bkz. CASSESE, age, s. 173.

yaptıklarını bildirmişlerdir. Bu yeni devletlerin önemli bir özelliği, daha önce federal bir devletin federe kanatlarını oluşturup; Sovyetler Birliği Anayasasında self-determinasyon hakkına sahip olduklarının öngörülmesi olmasıdır.

Her devlet self-determinasyon hakkının gerçekleşmesine yardım etme ve Birleşmiş Milletler Andlaşması hükümlerine uygun olarak bu hakka saygı gösterme yükümlülüğü altındayken, self-determinasyon talep eden her birimin bunu gerçekleştirmesi halinde mevcut uluslararası sistem parçalanabilir.

KAYNAKÇA

- ARAL, Berdal, “Kollektif Bir İnsan Hakkı Olarak Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı”, İnsan Hakları Yıllığı, Cilt 21-22, 1999-2000
- ARSAVA, Ayşe Füsün, “Self-Determination Hakkının Tarihi Gelişimine Bir Bakış ve Aaland Adaları Sorunu”, Seha L. Meray’a Armağan, Cilt I, Ankara-1981
- ARSAVA, Ayşe Füsün, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Madde Işığında İncelenmesi, AÜSBF Yayınları Ankara-1993
- BRING, Ove, “Halkların Kendi Kaderini Tayin Etme Hakkı”, *Serbesti*, Sayı 15, (Kasım-Aralık 2003)
- CASSESE, Antonio, Self-Determination of Peoples, Cambridge University Press, New York-1995
- ÇAVUŞOĞLU, Naz, Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, İkinci Baskı, İstanbul-2001
- DONNELLY, Jack, Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları, (Çev. Mustafa ERDOĞAN-Levent KORKUT, Ankara-1995
- KAMPELMAN, Max M., “Secession and the Right of Self-Determination: An Urgent Need to Harmonize Principle with Pragmatism”, *The Washington Quarterly*, Vol. 16, No. 3, (Summer 1993)
- KARAOSMANOĞLU, Ali L., İç Çatışmaların Çözümü ve Uluslararası Örgütler, İstanbul-1981
- KARAOSMANOĞLU, Ali L., “Kendi Kaderini Tayin, Ülke Bütünlüğü, Uluslararası İstikrar ve Demokrasi”, Doğu-Batı, (Savaş ve Barış) Yıl: 6, Sayı: 24, Ağustos, Eylül, Ekim 2003
- KISSINGER Henry, *Diplomasi*, çev. İbrahim H. Kurt, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul-2002
- MALANCZUK, Peter, *Modern Introduction to International Law*, 7th Revised Ed., The Hague-1996
- MOYNIHAN, Daniel P., *Pandaemonium; Ethnicity in International Politics*, Oxford-1993
- OETER, Stefan, “The Right of Self-Determination in Transition”, *Law and State*, Vol. 49/50
- PAZARCI, Hüseyin, Uluslararası Hukuk Dersleri, II.Kitap, 6. Baskı, Ankara-1999
- POMERANCE, Michla, “The United States and Self-Determination: Perspectives on the Wilsonian Conception”, *AJIL*, Vol. 70, 1976

M. Akif KÜTÜKÇÜ

- POMERANCE, Michla, Self-Determination in Law and Practice, The New Doctrine in the United Nations, The Hague-1982
- SALMON, Jean, "Internal Aspects of the Right to Self-Determination: Towards A Democratic Legitimacy Principle", Ed. Christian Tomuschat, Martinus Nijhoff Publishers, London-1993
- SAR, Cem, "Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kararlarının Hukuki Değeri", AÜSBFD, Cilt: XXI(1966), Sayı: 4
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, İstanbul-1995
- ŞAHİN, Mustafa, Avrupa Birliğinin Self-Determinasyon Politikası, Ankara-2000
- TAŞDEMİR, Fatma, Yeni Dünya Düzeninde Self-Determinasyon, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı) Ankara-1999
- THORNBERRY, Patrick, International Law and the Rights of the Minorities, Clarendon Press, Oxford-1992
- TUNCAY, Ali, A Post-Cold War Experience in Self-Determination and Secessionism (The Yugoslav Case), (Master of Arts, Bilkent University Institute of Economics and Social Sciences, 1993)
- WILSON, Heater A., International Law and the Use of Force by National Liberation Movements, Clarendon Press, Oxford-1988
- TOLUNER, Sevin, Milletlerarası Hukuk Dersleri, Gözden Geçirilmiş Dördüncü Bası, İstanbul-1989